

Płeć a podejmowanie ryzyka

Studenski Ryszard¹

Instytut Psychologii Uniwersytetu Śląskiego

GENDER AND RISK TAKING

Abstract. The aim of the study was to verify the validity of hypotheses suggesting that risk taking propensity and frequency of risky behaviour are higher in men than in women and that individual propensity for risk is more closely related to personality traits that correlate with gender than to personality traits not correlated with gender. The NEO-FFI and SSS-V questionnaires were used to measure personality traits. Risk taking propensity and frequency of risky behaviour were evaluated with tools constructed by author. The sample consisted of persons aged between 18 and 22 ($x = 19,53$; $s = 0,68$), including 36 women and 29 men.

It was found that risk taking propensity and frequency of risky behaviour are higher in men than in women. The following four out of ten traits studied proved to be correlated with gender: neuroticism ($r = 0,37$; $p < 0,01$), extraversion ($r = 0,24$; $p < 0,10$), thrill and adventure seeking ($r = 0,40$; $p < 0,01$) and the total score of SSS scale ($r = 0,30$; $p < 0,05$). These four traits, which are correlated with gender and regarded as hereditary, and two other traits – experience seeking and disinhibition – which are hereditary but not correlated with gender, were found to be related to ($p < 0,01$) risk taking propensity and frequency of risky behaviour.

PROBLEM I CEL ARTYKUŁU

Zarówno potoczne doświadczenie, jak i doniesienia z badań wskazują, że zachowania ryzykowne są częściej obserwowane wśród mężczyzn, zwłaszcza młodych, niż wśród kobiet w tym samym wieku (Patrick i in., 1997; Byrnes i in., 1999). Stwierdzono np., że mężczyźni w porównaniu z kobietami częściej podejmują ryzykowne prace, podróże i sporty (Zuckerman, 1983; 1994), angażują się w niebezpieczne praktyki seksualne (Leigh i in., 1993; Wiley i in., 1996), cztery razy częściej prowadzą samochody z ryzykowną brawurą (Jessor, 1987) oraz dwukrotnie częściej siadają za kierownicą pojazdów po spożyciu pięciu lub więcej „drinków” (Wechsler i in., 1994). Inwestując swoje pieniądze, rzadziej niż kobiety stosują konserwatywne i ostrożne strategie (Bajtelsmit, Bernasek, 1996). Stanowią większość – około 65% – kompulsywnych hazardzistów (Wellford i in., 1999). Również częściej niż kobiety ponoszą negatywne skutki podejmowania ryzyka fizycznego: chłopcy mający 5-14 lat o 77% częściej giną w wypadkach niż dziewczęta w tym samym wieku, a w wieku 15-24 lata – pięć razy częściej od swoich rówieśniczek. Przewagę mężczyzn nad kobietami pod względem częstości wypadków śmiertelnych obserwuje się do 64. roku życia (Studenski, 2000).

Wśród przyczyn „męskiego ryzykowania” wymienia się wpływ środowiska rodzinnego (Rubin i in., 1974) i grup rówieśniczych (Lightfoot, 1997; Harris, 1998) oraz proces nabywania tożsamości płciowej i uczenia się kulturowo uwarunkowanych schematów płci (Kohlberg, 1969), przygotowujących do pełnienia roli kobiety lub mężczyzny (Maccoby, Jacklin, 1974; Williams, Best, 1986; Pleck i in., 1994).

Wydaje się, że badania częstości zachowań ryzykownych, podejmowanych przez mężczyzn i kobiety, oraz sposoby wyjaśniania uzyskiwanych rezultatów są uproszczone i jednostronne. Podejmowanie ryzyka jest w tych badaniach zazwyczaj traktowane jako symptom autodestrukcji pośredniej (Kelley, 1985), a rzadziej w postaci ujmowanej ilościowo podmiotowej dyspozycji do takich zachowań. W interpretowaniu przyczyn większej częstości podejmowania ryzyka przez mężczyzn w porównaniu z kobietami pomijany jest związek między cechami psychiki, skorelowanymi z płcią, a gotowością do zachowań ryzykownych. Na przykład Eysenck i in. (1984) oraz Patton i in. (1995) stwierdzili, że mężczyźni uzyskują wyższe od kobiet wyniki w skali impulsywności. Inni badacze zaobserwowali w badaniach około tysiąca osób, że młodzi mężczyźni o wysokim poziomie impulsywności „nie unikają zagrożeń, szukają mocnych wrażeń, jedzą i piją za dużo, jeżdżą za szybko i angażują się w niebezpieczne przygody seksualne” (Caspi i in., 1997 – za: Harris, 1998, s. 341). Są również dowody świadczące o tym, że skorelowana z gotowością do ryzyka cecha, „odpowiedzialna” za poszukiwanie nowości i wrażeń (Zuckerman, 1979), jest przekazywana w populacji poprzez dziedziczenie (Ebstein, in., 1996; Benjamin i in., 1996; Hamer, Copeland, 1998). Może to wskazywać, że społeczne uczenie się ról związanych z płcią jest wspierające, ale jednocześnie wtórne wobec biologicznych programów zachowania ukształtowanych pod wpływem ewolucji.

Być może nasi przodkowie, aby przeżyć, musieli wykazywać się odwagą i gotowością do ryzyka. Cechy te, jako korzystne dla gatunku i zapewniające poczucie bezpieczeństwa społeczeństwu i rodzinie, były preferowane

1 Adres do korespondencji: Instytut Psychologii Uniwersytetu Śląskiego, ul. Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice.

STUDENSKI RYSZARD

w doborze naturalnym i zostały „przypisane” mężczyznom w procesie ewolucji. Ślady tego procesu są nadal obserwowane w doborze partnerów (Studenski, 2000a). Jest również możliwe, że zakodowana genetycznie potrzeba do ryzykowania, przy ograniczonym „naturalnym” zapotrzebowaniu na zachowania ryzykowne, znajduje ujście w autoprezentacyjnej zabawie w „kurczaki” (Leary, 1999), uprawianiu ryzykownych sportów, hazardzie lub w podejmowaniu zachowań utożsamianych z autodestruktywnością pośrednią (Suchańska, 1998). Celem niniejszego artykułu jest sformułowanie odpowiedzi na pytanie, czy mężczyźni – w porównaniu z kobietami – uzyskują wyższe wyniki w pomiarach gotowości do ryzyka oraz czy pomiary gotowości do ryzyka pozostają w związku z odziedziczalnymi cechami osobowości skorelowanymi z płcią.

STRATEGIA BADAŃ

Założenia i metody badań

Za zmienne niezależne przyjęto płeć oraz cechy osobowości mierzone kwestionariuszem NEO-FFI P. Costy i R. McCrae (1994) oraz kwestionariuszem SSS M. Zuckermana (1979), ujmującym tendencję do poszukiwania nowości. Cechy osobowości wchodzące w zakres „wielkiej piątki” przyjęto ze względu na ich oczekiwany, niejednakowy związek z płcią oraz zróżnicowanie pod względem ich odziedziczalności (Zawadzki i in., 1998). Powodem włączenia do badań poszukiwania nowości była empirycznie zweryfikowana biologiczna transmisja tej cechy (Hamer, Copeland, 1998).

Zmienną zależną stanowią zachowania ryzykowne, wśród których wyróżniono gotowość do podejmowania ryzyka oraz częstość zachowań ryzykownych. Gotowość do ryzyka traktowano jako antycypowany wybór zachowań ryzykownych w sytuacji możliwości osiągnięcia celu za pomocą albo zachowania ryzykownego, albo ostrożnego. Przykładowe zadanie stosowane w pomiarach gotowości do ryzyka przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1.

Jedno z 25 zadań Testu Preferencji Decyzyjnych (TPD) stosowanego w pomiarze gotowości do ryzyka

Masz dwie propozycje korzystnej zmiany pracy. Którą z nich wybierzesz?
a – Dającą pewność długotrwałego zatrudnienia z zarobkami o 15% wyższymi od obecnych i z możliwością awansu płacowego w przyszłości.
b – Z płacą o 70% wyższą od obecnej i z możliwością awansu, ale bez gwarancji stałości zatrudnienia, jeśli nie wykażesz się osiągnięciami.

Wielkość gotowości do ryzyka ujmowano jako liczbę dokonanych wyborów zachowań w 25 sytuacjach decyzyjnych, przedstawionych w teście TPD. Rzetelność tego testu, oszacowana za pomocą współczynnika α Cronbacha, wynosi 0,69, natomiast korelacja między rozdzielonymi połówkami testu uzyskała wartość $r_{tt} = 0,77$. Częstość zachowań ryzykownych mierzono Testem Zachowań Ryzykownych (TZR), który składa się z 15 ogólnych, retrospektywnych pytań (np. „Robię rzeczy, o których wiem, że są niebezpieczne”) z możliwością wyboru jednej z pięciu odpowiedzi, określającej częstość podejmowania ryzyka (bardzo często, często, czasem, rzadko, bardzo rzadko lub nigdy). Odpowiedzi punktowano od 4 pkt (bardzo często) do 0 pkt (bardzo rzadko lub nigdy). Częstość zachowań ryzykownych ujmowano jako ogólną sumę punktów uzyskanych w teście TZR. Rzetelność testu TZR, wyrażona w postaci wskaźnika Cronbacha, uzyskała wartość $\alpha = 0,93$ dla kobiet, 0,88 dla mężczyzn oraz 0,93 dla kobiet i mężczyzn.

Pomiary obu testów są z sobą skorelowane: $r = 0,63$; $t = 4,970$; $p < 0,01$.

Hipotezy

Przyjęty problem badawczy przeformułowano, nadając mu postać następujących hipotez:

1. Gotowość do ryzyka, mierzona testem TPD, oraz częstość zachowań ryzykownych, mierzona testem TZR, są wyższe u mężczyzn niż u kobiet.
2. Cechy osobowości, mierzone testami NEO-FFI oraz SSS, różnią się pod względem siły ich związku z płcią.
3. Pomiary gotowości do ryzyka oraz częstości zachowań ryzykownych pozostają w silniejszym związku z pomiarami cech osobowości skorelowanymi z płcią niż z cechami osobowości nie skorelowanymi z płcią.

Osoby badane

Ogółem przebadano 65 osób w wieku od 18 do 22 lat ($M = 19,53$; $\delta = 0,68$), 36 kobiet i 29 mężczyzn. Udział w badaniach był anonimowy i dobrowolny.

PLEĆ A PODEJMOWANIE RYZYKA

WYNIKI

Gotowość do ryzyka i częstość zachowań ryzykownych u kobiet i mężczyzn

Wyniki pomiarów gotowości do ryzyka i częstości zachowań ryzykownych przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2.

Gotowość do ryzyka i częstość zachowań ryzykownych wśród mężczyzn i kobiet

Dane	Gotowość do ryzyka (TPD)		Zachowania ryzykowne (TZR)	
	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni
Liczebność	36	29	36	29
Średnia arytmetyczna	14,28	16,38	28,50	37,34
Odchylenie stand.	3,90	3,60	10,50	8,20
Różnica średnich	2,100		8,840	
Test <i>t</i> Studenta	2,201		3,650	
Poziom różnicy	0,025		0,001	

W obu stosowanych testach mężczyźni uzyskali wyższe wyniki w porównaniu z rezultatami kobiet. Różnica między średnimi arytmetycznymi z pomiarów gotowości do ryzyka, uzyskanymi przez mężczyzn oraz przez kobiety ($D = 2,10$; $t = 2,201$), jest istotna na poziomie 0,025. W drugim teście – częstości zachowań ryzykownych – średnia arytmetyczna wyników mężczyzn była o 8,84 wyższa od średniej arytmetycznej obliczonej z pomiarów rezultatów kobiet. Różnica ta okazała się istotna ($t = 3,650$) na poziomie 0,001.

Związek cech osobowości z płcią

Zależności między płcią a cechami mierzonymi za pomocą kwestionariuszy NEO-FFI oraz SSS oszacowano na podstawie obliczonych wartości współczynników korelacji punktowo-dwuseryjnej, przedstawionych w tabeli 3.

Tabela 3.

Wartość współczynników korelacji punktowo-dwuseryjnej między płcią a mierzonymi cechami

Lp.	Cecha	Zależność z płcią		
		r_{pbi}	t	p
1.	NEO-FFI („wielka piątka”)			
1.1.	Neurotyzm	0,373	3,191	0,01
1.2.	Ekstrawersja	0,235	1,851	n.i.
1.3.	Otwartość	0,010	0,080	n.i.
1.4.	Ugodowość	0,040	0,317	n.i.
1.5.	Sumienność	0,012	0,095	n.i.
2.	SSS (Poszukiwanie nowości)			
2.1.	Poszukiwanie przygód	0,400	3,467	0,01
2.2.	Poszukiwanie przeżyć	0,034	0,270	n.i.
2.3.	Rozhamowanie	0,115	0,919	n.i.
2.4.	Wrażliwość na nudę	0,044	0,346	n.i.
2.5.	Wynik ogólny	0,299	2,488	0,05

r_{pbi} – korelacja punktowo-dwuseryjna, t – test *t* Studenta określający istotność korelacji, p – poziom istotności korelacji

Mężczyźni uzyskali istotnie niższe od kobiet wyniki pomiarów neurotyzmu (mężczyzn 19,48; kobiet = 26,28; $t = 3,192$; $p < 0,01$) oraz nieco wyższe (nieistotnie) w porównaniu z kobietami wyniki pomiarów ekstrawersji ($p < 0,10$). Pomiary pozostałych cech „wielkiej piątki” nie różniły się. Podobny obraz zależności otrzymano w następstwie obliczenia współczynników korelacji. Spośród cech „wielkiej piątki” istotny związek z płcią stwierdzono dla pomiarów neurotyzmu, co przedstawia tabela 3.

W pomiarach cech przeprowadzonych za pomocą Kwestionariusza Poszukiwania Nowości mężczyźni uzyskali wyższe wyniki w skalach poszukiwania przygód ($p < 0,01$) i rozhamowania ($p < 0,01$) oraz w ogólnym wyniku całego kwestionariusza ($p < 0,05$). Istotny związek z płcią stwierdzono w przypadku skali poszukiwania przygód ($r_{pbi} = 0,400$; $t = 3,461$; $p < 0,01$) oraz ogólnych wyników kwestionariusza ($r_{pbi} = 0,299$; $t = 2,488$; $p < 0,05$).

Związek cech osobowości z gotowością do ryzyka oraz z częstością zachowań ryzykownych

Zależność między badanymi zmiennymi oszacowano za pomocą współczynnika korelacji Pearsona. Otrzymane wartości korelacji z uwzględnieniem roli płci przedstawiono w tabeli 4.

Na podstawie wyników połączonych grup (k + m) stwierdzono, że spośród cech „wielkiej piątki” z podejmowaniem ryzyka skorelowane są: neurotyzm i ekstrawersja oraz trzy z czterech cech stymulujących potrzebę nowości, tj. poszukiwanie przygód, poszukiwanie przeżyć oraz rozhamowanie.

Neurotyzm jest ujemnie skorelowany z gotowością do ryzyka ($r = -0,35$) i z częstością zachowań ryzykownych ($r = -0,37$), ekstrawersja – dodatnio z gotowością do ryzyka ($r = 0,49$) i z częstością zachowań ryzykownych ($r = 0,57$). Ujemna korelacja neurotyzmu z gotowością do ryzyka i częstością zachowań ryzykownych oraz stwierdzony związek między gotowością do ryzykowania i częstością podejmowania ryzyka są bardziej widoczne u kobiet niż u mężczyzn. U mężczyzn ujawniła się również ujemna korelacja między sumiennością a gotowością do ryzyka ($r = -0,43$; $p < 0,05$) oraz częstością ryzykowania ($r = -0,42$; $p < 0,05$). U kobiet oraz w całej grupie (k + m) nie stwierdzono zależności między sumiennością a ryzykowaniem.

Z porównania danych zawartych w tabelach 3 i 4 wynika, że podejmowanie ryzyka jest związane z cechami skorelowanymi z płcią. Wśród cech „wielkiej piątki” istotny związek z płcią stwierdzono dla neurotyzmu oraz – nieco słabszy ($p < 0,10$) – dla ekstrawersji, i tylko te dwie cechy okazały się skorelowane z podejmowaniem ryzyka.

Wśród cech „odpowiedzialnych” za poszukiwanie nowości korelację z płcią stwierdzono dla poszukiwania przygód ($p < 0,01$) oraz dla wyniku ogólnego ($p < 0,05$). Wyniki ogólne oraz poszukiwanie przygód wykazują silniejszy związek z częstością zachowań ryzykownych w porównaniu z pozostałymi cechami kształtującymi potrzebę nowości. Na gotowość do ryzyka najsilniejszy wpływ wywiera łączne oddziaływanie wszystkich cech ($r = 0,66$), z których rozhamowanie ($r = 0,55$) oraz poszukiwanie przygód ($r = 0,52$) odgrywają podobną rolę.

PLEĆ A PODEJMOWANIE RYZYKA

Tabela 4.

Zależność między cechami mierzonymi kwestionariuszami NEO-FFI i SSS a gotowością do ryzyka i częstością podejmowania ryzyka przez kobiety ($N = 36$) i mężczyzn ($N = 29$)

Cecha	Korelacja cechy z:					
	gotowością do ryzyka			częstością ryzykowania		
	k	m	k + m	k	m	k + m
NEO-FFI						
Neurotyzm	-0,31	-0,24	-0,35**	-0,37*	-0,05	-0,36**
Ekstrawersja	0,58**	0,30	0,49**	0,73**	0,27	0,57**
Otwartość	-0,03	0,22	0,08	0,16	0,24	0,17
Ugodowość	0,16	-0,09	0,01	-0,03	-0,24	-0,13
Sumiennosc	0,02	-0,43*	-0,16	0,14	-0,42*	-0,06
SSS						
Poszukiwanie przygód	0,47**	0,51**	0,52**	0,65**	0,29	0,62**
Poszukiwanie przeżyć	0,46**	0,47**	0,44**	0,51**	0,44*	0,42**
Rozhamowanie	0,45**	0,59**	0,55**	0,40*	0,36*	0,47**
Wrażliwość na nudę	0,21	0,14	0,20	0,28	0,42*	0,34**
Wynik ogólny	0,59**	0,72**	0,66**	0,67**	0,53**	0,67**

k – kobiety, m – mężczyźni, k + m – połączone grupy kobiet i mężczyzn, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

DYSKUSJA

W badaniach zaobserwowano, że podejmowanie ryzyka nie jest zachowaniem występującym wyłącznie u mężczyzn, tak samo jak ostrożność nie stanowi typowej charakterystyki zachowań kobiecych. Osoby gotowe podjąć bardzo duże ryzyko, podobnie jak osoby preferujące ostrożne postępowanie, można spotkać zarówno wśród mężczyzn, jak i wśród kobiet. Na podstawie przeprowadzonych pomiarów i porównań stwierdzono jednak, że poziom gotowości do ryzyka oraz częstość podejmowania ryzyka są wyższe u mężczyzn niż u kobiet. Wynik taki potwierdza prawdziwość hipotezy H_1 i jest zgodny z rezultatami wcześniejszych badań (Byrnes i in., 1999), w których analizowano i porównywano częstość podejmowania przez mężczyzn i kobiety zachowań o dużym potencjale zagrożenia dla życia i zdrowia.

W formułowaniu założeń do referowanych badań zakwestionowano wyłączność procesu uczenia się w nabywaniu psychologicznej dyspozycji do podejmowania ryzyka. Przyjęto mianowicie, że wyższa gotowość mężczyzn, w porównaniu z kobietami, do podejmowania ryzyka została ukształtowana w procesie ewolucji, jest uwarunkowana biologicznie, a jej transmisja w populacji może być dokonywana również poza uczeniem się przez dziedziczenie. W tej sytuacji oczekiwano, że gotowość do ryzyka, a także jej behawioralny skutek – częstość podejmowania ryzyka – powinny być skorelowane z oddziedzicznymi cechami osobowości pozostającymi w związku z płcią. Za jedną z takich cech przyjęto neurotyzm. Poziom neurotyzmu, zarówno w ujęciu Costy i McCrae, jak i Eysencka, jest niższy u młodych mężczyzn niż u młodych kobiet, a także jest oddziedziczny (Zawadzki i in., 1998; Brzozowski, Drwal, 1995). Drugi zestaw zmiennych niezależnych – poszukiwanie nowości – ma potwierdzony badaniami związek z gotowością do ryzyka (Zuckerman, 1994) oraz sprawdzone biologiczne pochodzenie (Hamer, Copeland, 1998). Przystępując do badań oczekiwano, że cechy „wielkiej piątki” oraz czynniki „poszukiwania nowości” różnią się pod względem siły ich związku z płcią oraz ryzykowaniem. Sądzono, że jeżeli zgodnie z hipotezą H_3 podejmowanie ryzyka okaże się mocniej powiązane z cechami osobowości skorelowanymi z płcią niż z cechami nie pozostającymi w związku z płcią oraz w mocniejszym związku z cechami odziedzicznymi niż z nieodziedzicznymi, to zależności takie będą wsparciem dla ogólnej hipotezy o biologicznej funkcji zachowań ryzykownych (Studenski, 2000b). W badaniach potwierdzono prawdziwość hipotezy H_3 zakładającej zależność gotowości do ryzyka i częstości zachowań ryzykownych od cech skorelowanych z płcią. Cztery spośród 10 badanych cech były skorelowane z płcią: neurotyzm ($r = 0,37$; $p < 0,01$), ekstrawersja ($r = 0,24$; $p < 0,10$), poszukiwanie przygód ($r = 0,40$; $p < 0,01$) oraz wynik ogólny skali SSS ($r = 0,30$; $p < 0,05$). Te cztery cechy związane z płcią, określane jako odziedziczne (Zawadzki i in., 1998), oraz dwie inne cechy – poszukiwanie przeżyć i rozhamowanie – nie skorelowane z płcią i odziedziczne (Hamer, Copeland, 1998), były związane ($p < 0,01$) zarówno z gotowością do ryzyka, jak i z częstością zachowań ryzykownych.

Stwierdzony związek gotowości do podejmowania ryzyka z płcią jest prawdopodobnie czynnikiem wpływającym na większą częstość zachowań problemowych, częściej obserwowanych w okresie adolescencji u chłopców niż

STUDENSKI RYSZARD

wśród dziewcząt, oraz motywującym silniej mężczyzn niż kobiety do podejmowania różnego typu zachowań antysocjalnych.

BIBLIOGRAFIA

- Bajtelsmit, V. L., Bernasek, A. (1996). Why do women invest differently than men? *Financial Counseling and Planning*, 7, 1-10.
- Benjamin, J., Li, L., Patterson, C., Greenberg, B. D., Murphy, D. L., Hamer, D. H. (1996). Population and familial association between the D4 dopamine receptor gene and measures of Novelty Seeking. *Nature Genetics*, 12, 81-84.
- Brzozowski, P., Drwal, R. L. (1995). *Kwestionariusz osobowości Eysencka. Polska adaptacja EPQ-R*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Byrnes, J. P., Miller, D. C., Schafer, W. D. (1999). Gender differences in risk taking. *Psychological Bulletin*, 123 (3), 367-383.
- Caspi, A., Begg, D., Dickson, N., Harrington, H., Langley, J., Moffitt, T. E., Silva, P. A. (1997). Personality differences predict health – risk behaviors in young adulthood: Evidence from a longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1052-1063.
- Ebstein, R. P., Novick, O., Umansky, R., Priel, B., Osher, Y., Blaine, D., Bennett, D., Nemanov, L., Katz, M., Belmaker, R. H. (1996). Dopamine D4 receptor (D4 DR) exon III polymorphism associated with the human personality trait of Novelty Seeking. *Nature Genetics*, 12, 78-80.
- Eysenck, S. B. G., Easting, G., Peason, P. R. (1984). Age norms for impulsiveness, venturesomeness and empathy in children. *Personality and Individual Differences*, 5, 315-321.
- Harris, J. R. (1998). *Geny czy wychowanie?* Warszawa: Wyd. Jacek Santorski.
- Jessor, R. (1987). Risky driving and adolescent problem behavior: An extension of problem behavior theory. *Alcohol Drugs Driving*, 3 (3-4), 1-13.
- Kelley, K. (1985). Chronic self-destructiveness conceptualisation, measurement and initial validation of the construct. *Motivation and Emotion*, 9 (2), 135-151.
- Kohlberg, L. (1969). *Stages in development of moral thought and action*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Leary, M. (1998). *Wywieranie wrażenia na innych. O sztuce autoprezentacji*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Leigh, B. C., Temple, M. T., Trocki, K. F. (1993). The sexual behavior of US adults: Results from a national survey. *American Journal of Public Health*, 83 (10), 1400-1408.
- Lightfoot, C. (1997). *The culture of adolescent risk taking*. New York: The Guilford Press.
- Maccoby, E. E., Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford: Stanford University Press.
- Patrick, M. S., Covin, J. R., Fulop, M., Calfas, K., Lovato, C. (1997). Health risk behaviors among California college students. *Public Health*, 43 (6), 265-272.
- Patton, J. H., Stanford, M. S., Barratt, E. S. (1995). Factor structure of the Barratt Impulsiveness Scale. *Journal of Clinical Psychology*, 51, 768-774.
- Pleck, J. H., Sonenstein, F. L., Ku, L. C. (1994). Problem behaviors and masculinity ideology in adolescent males. [W:] R. D. Ketterlinus, M. E. Lamb (red.), *Adolescent problem behaviours: Issues and research* (s. 165-186). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Rubin, J. Z., Provenzano, F. J., Luria, Z. (1974). The eye of the beholder: Parents' views on sex of newborns. *American Journal of Orthopsychiatry*, 44, 512-519.
- Studenski, R. (2000a). Ocena skłonności do podejmowania ryzyka jako czynnik warunkujący dobór partnera. [W:] J. M. Stanik (red.), *Psychologia. Badania i aplikacje* (t. 3). Katowice: Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, nr 1837.
- Studenski, R. (2000b). Psychologiczne, kulturowe i biologiczne determinanty zachowań ryzykownych. *Kolokwia Psychologiczne*, 8, 157-172.
- Suchańska, A. (1998). *Przejawy i uwarunkowania psychologiczne pośredniej autodestruktywności*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Wechsler, H., Davenport, A., Dowdall, G., Moeykens, B., Castillo, S. (1994). Health and behavioral consequences of binge drinking in college: A national survey of students at 140 campuses. *JAMA*, 272 (21), 1672-1677.
- Wellford, Ch. F. (1999). *Pathological gambling: A critical review*. Washington: National Academy Press.
- Wiley, D. C., James, G., Jordan-Belver, G. (1996). Assessing the health behaviors of Texas college students. *Journal of American College Health*, 44 (4), 167-172.
- Zawadzki, B., Strelau, J., Szczepański, P., Śliwińska, M. (1998). Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae. Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Zuckerman, M. (1979). Sensation seeking and risk taking. [W:] C. E. Izard (red.), *Emotions in personality and psychopathology* (s. 163-197). New York: Plenum.
- Zuckerman, M. (1983). Sensation seeking and sports. *Personality and Individual Differences*, 4 (3), 285-293.
- Zuckerman, M. (1994). *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking*. New York: Cambridge University Press.